

Teori, empiri och språk – en kommentar till Leif Gren, Frands Herschend och Bjørnar Olsen

I Fornvännen 1989: 2/3 kritiserade jag den arkeologiska teoriens språkbruk och brist på redovisade premisser. Det är nyttigt att nu på detta sätt få en diskussion i saken med utgångspunkt från skilda tanketraditioner. I sak håller jag med om det mesta som sägs i ärendet i Herschends, åtskilligt i Grens och något i Olsens kommentar. Här skall jag endast ta upp några få punkter.

De tre kommentatorerna har en stark förankring i en kunskapsteoretisk och samhällsfilosofisk tradition som har lämnat viktiga bidrag till den arkeologiska teorin och som är av betydelse för en sund vetenskapshållning. Men jag tror inte det är en exklusiv väg till en arkeologisk teori.

Hypotetiskt vore det möjligt att arkeologien hämtade en stor del av sitt teoretiska system från samhällsfilosofien, som liksom arkeologien har människan och samhället i vid mening som studieobjekt. Men i praktiken fungerar det inte eftersom arkeologiens frågor och behov delvis är helt andra. En annan orsak är att det avgjort inte är samhällsfilosofiens starka sida att ange de yttersta utgångspunkterna för sin tankebyggnad på ett så tydligt sätt att deras relevans för arkeologien kan bedömas. Även om samhällsfilosofien kan vara inspiratör och idégivare representerar den enligt min mening generellt sett en krånglig, riskfylld och ibland till och med ofruktbar omväg till en arkeologisk teori. Det ideala vore att bygga upp en generell arkeologisk metod, som utifrån ämnets egna centrala behov hämtar och redovisar sina utgångspunkter direkt vid källan.

Även samhälls- och kulturfilosofien har i allmänhet en empirisk bakgrund. Ju svagare detta samband är, desto mindre är den arkeologiska relevansen; det senare kan illustreras med sådana företeelser som Derridas textlära och Baudillard's tes om det fatala som diskuteras i Herschends artikel.

Visst är det riktigt att all kunskap är samtidsrelaterad, och visst är det sant att källmaterialet omformas av forskaren så fort denne vidrör det. Stenyxan som sådan existerar, men

vår uppfattning om stenyxan är bara en bild. Fortiden var verklig, men vår föreställning om fortiden är subjektiv. Det arkeologiska källmaterialet är också verkligt, men de data vi använder för att skapa kunskap är relativa.

Den s. k. kritiska teorien har i sin arkeologiska förtunning en benägenhet att argumentera med överdriva och konstlade motsatser. Men det självklara förhållandet att kunskap och verklighet står i ett intimt inbördes beroendeförhållande är inte liktydigt med att fakta, kunskap och empiri inte existerar. Ett begrepp existerar så fort det har formulerats. På samma sätt finns kunskap och empiri – hur relativ den än är. Hur ofta får vi inte höra – som en dom över en aningslös empiristisk arkeologi – att förhistorien inte existerar. Vem hade trott något annat?

Gren och Olsen tycks ha uppfattat min debattartikel som ett försök att skildra förhållandet mellan arkeologisk teori och empiri, men det är den inte alls. Den enda anledningen till att jag nämnde empirin var att jag ville säga att mycken arkeologisk teori inte kan värderas därför att den försummar att redovisa sina utgångspunkter, och jag fann mig föranlåten att framhålla att dessa i hög grad är empiriska.

Inför mitt påstående att all meningsfull arkeologisk teori har empiriska utgångspunkter ställer Gren den berättigade frågan vad jag mer exakt menar med detta. Som svar skall jag vidareutveckla hans resonemang om förhållandet mellan empiri och teori, i vilket han låter det arkeologiska begreppet stenyx stå i diskussionens centrum.

Stenyxan som sådan, säger Gren, är inte ett stycke empiri utan en underförstådd teori. Att det är en stenyx vi håller i handen kan vi få veta bara med analogiens hjälp. Denna analogi förutsätter emellertid i sin tur att arkeologen har någon slags referens i sitt huvud.

Så långt är jag med. Men varifrån får vi då denna referens? Jo, säger Gren, genom att utgå från det "konstanta i människan", från det vi "underförstått tror oss veta om hur människan är", eller från det faktum "att alla

människor omfattar vissa grundläggande begrepp". Men han stannar där och utvecklar inte vad detta konstanta mänskliga är, eller hur det kommer sig att "alla" människor omfattar vissa grundläggande begrepp och vilka dessa kan vara. Hela artikeln avslutas i stället med den resignerade frågan: "vilka är premiserna?"

Det var exakt denna fråga som jag i artikeln hävdade att arkeologiska teoretiker brukar försumma att besvara. Som det nu är genomsyras den teoretiska debatten av oredovisade, outtalade och underförstådda premisser. Gren ger inte svar på frågan vad som är den teoretiska utgångspunkten för arkeologiens stenyxbegrepp. Det är en viktig principfråga för arkeologien som vetenskap.

För att belysa varifrån arkeologien och dess generella teori kan hämta sina referenser, räknade jag i artikeln i mycket komprimerad form upp några viktiga utgångspunkter: historiskt kända samhällen, recenta reliksamhällen, moderna samhällen, mänskligt beteende och mänsklig biologi, personlig erfarenhet, experimentella data, yttre miljö, naturlagar, etc., etc. Det är i sådant den yttersta grunden ligger för den arkeologiska tolkningen och därmed ytterst också för den arkeologiska teorien. Det kan inte nog understrykas att den empiri den här är frågan om huvudsakligen är icke-arkeologisk. Få ting har så fördunklat diskussionen om förhållandet mellan teori och empiri som den outtalade tanken att all empiri är arkeologisk.

Jag tror inte Gren menar, även om det kan låta så, att det generellt mänskliga som skulle få oss att uppfatta en stenyxa som en stenyxa är något i människan nedärvt, genetiskt. I det här fallet är referensramen kulturell. Den utgår från att det finns en obruten, mångtusenårig tradition ända fram till vår egen tid om yxor och på många håll i världen även om stenyxor. Det är ur denna levande kulturtradition vi har hämtat det arkeologiska begreppet stenyxa, inklusive en uppsättning tankar om stenyxans funktion. Vi har både omedvetet och medvetet hämtat föreställningar om begreppet stenyxa från empirin – om än inte den arkeologiska. Begreppet stenyxa må vara hur underförstått som helst men är för den

skull inte generellt mänskligt, utan kulturellt, inlärt. Det biologiska arvet sätter ramarna för det genuint generellt mänskliga och för kultur och samhälle. Men våra föreställningar och begrepp om forntiden hämtar vi mestadels från en kulturell empiri.

Det viktiga är att vi inte låter det underförstådda förbli underförstått utan försöker spåra dess rötter i den verklighet som erbjuds. Om vi sedan kallar denna för empiri eller något annat är oväsentligt, det avgörande är att vi är medvetna om utgångspunkterna för vår kunskap så att vi kan värdera den.

Grens diskussion om teori och empiri utifrån stenyxbegreppet illustrerar min tes att en stark kunskapsteoretisk inriktning kan skymma blicken för behovet att söka den arkeologiska kunskapens yttersta premisser. Det var detta jag menade när jag skrev att grunden för all teori är något som vi redan tror oss veta och att teori och empiri är oupplösligt förenade. Kanske är det en överdrift att säga att empirin är grunden för all teori, men det är inte en överdrift att påstå att en generell arkeologisk teori som inte står på en empirisk grund knappast är värd namnet.

Ett annat huvudtema i min artikel var kritiken mot den arkeologiska teoriens krångliga och anspråksfulla språk och begreppsbyggnad. Herschend och Gren instämmer i denna kritik, även om de kanske inte uppfattar problemet som lika allvarligt. Olsen däremot tycks finna det mesta i sin ordning. Hans ena huvudargument tillhör den s. k. kålsuparkategorien: företrädarna för den "empiriska" arkeologien, för att inte tala om undertecknad (som dessutom tillhör en kår som förtrycker unga forskare), är minsann lika stora syndare de. Sålunda använder man knepiga uttryck och formler som "kronologi", "TRB", "EGK" och "MNI", som enligt Olsen "virker helt oförståelig för en stakkars teoretisk arkeolog". Det är en tröst att veta att inom logiken argument av denna art inte räknas som argument alls. Dessutom gällde frågan teorien, där missbruket är mer omfattande och har mer förödande konsekvenser.

Olsens andra huvudlinje i försvaret av teoriens bristande stringens är lika litet övertygande. Utifrån den kritiska teoriens utgångspunkt

kan man, menar han, överhuvudtaget inte lägga någon precis innebörd i något begrepp eller term. Ord som "klar" och "begriplig" saknar "universell status" och "klar, tydlig och stringent" är inte en "nøytral, idieell skrivemåte". Och vem, frågar Olsen, skall sätta kriterierna? Alltså kan man inte kräva av den arkeologiska teorien att den skall formulera sig klart och begripligt.

Min kritik kunde inte ha illustrerats tydligare. Den "kritiska" teorien innefattar en värdenihilism som undanröjer det för all vetenskap oundgängliga kravet på entydighet och begriplighet. Det är det vi ser konsekvensen av i dagens teoretiska arkeologi.

Såväl Herschend som Olsen vill göra reservationen att det kan finnas oprövade tankar, som i sin komplexitet är så vaga att de inte kan formuleras klart, men som ändå är värda att diskutera. Naturligtvis är det vällov-

ligt att på detta sätt treva sig fram i det veder-tagnas utmarker. Men jag envisas ändå med att tro att även detta vaga kan uttryckas klart. Det är ju inte frågan om att skapa en klarhet som inte finns, inte att formulera vaga tankar så att de förefaller distinkta. Det saken gäller är endast att försöka uttrycka den vaga tanken så att den vaga tanken framstår klart.

Naturligtvis får kravet på klarhet inte drivas in absurdum, men begriplighet kan ändå aldrig bli ett självändamål. En teoretisk text måste, som Herschend framhåller, tåla en närläsning. Det viktiga är en attityd där vi alla efter bästa förmåga försöker undvika att göra det enkla krångligt och det svåra ännu svårare.

Bo Gräslund

Institutionen för arkeologi
Gustavianum, S-752 20 Uppsala

The "Bulwark" at Tingstäde

Crannog, an artificially constructed house or settlement site built of timber, sometimes with stones, situated off the edge of a lake in Ireland or Scotland (and now known also from Wales). They range in time from the late Bronze Age into the Middle Ages . . . they were fortified by single or double stockaded defences around the margins. Their distinctive substructure of brushwood and logs built up from the bottom sets them apart from other kinds of pile constructions. (*Encyclopedia Britannica*.)

Fortified sites in lakes which depend upon the water for their defence, are really only justified when and where the winter ice is not strong enough to carry potential attackers or where war is not, for one reason or another, waged in winter. Thus, the waters hardly ever freeze in Ireland and in those parts of Scotland where crannogs were built. On the other hand, there are many lake sites and bog sites in Poland, mostly dating from the late Bronze Age and from the Iron Age, fortified villages in a land where the winter ice is certainly strong enough but where wars were evidently not waged in wintertime. In Scandinavia, on the other hand, prehistoric fortifications are almost exclusively located on inaccessible rocks or hilltops. For reasons of logistics, win-

ter was the favoured season for war in Scandinavia. (In the *Edda*, Snorre quotes an earlier poem describing the battle "on the ice" [that of Lake Väner?] between Ale and Adils, probably in the first half of the 6th century.) Under such conditions crannogs were not justified. Had crannogs ever been built in Scandinavian lakes we would have expected to find them in the shallow lakes of the plains, in Scania, Västergötland, Östergötland and Uppland. But as yet, there is no trace of any. (The neolithic site in the Dags Mosse at Alvastra was something else again. But it was certainly not a "fortified site".)

The "Bulwark" in lake Tingstäde on Gotland is thus quite unique. It has nothing in common with either the Polish fortified sites or with the British crannogs. It consisted of a square of four wharves, the northern, eastern and southern ones consisting of double rows of square caissons of logs dovetailed together, the western one of a triple row of such caissons. The whole structure measured about 170×170 m. Each caisson measured approximately 7×7 m. The wharves had once carried a deck, on which had stood log houses with